

УДК 378.147:37.013.74:001.891.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-9\(49\)-1623-1632](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-9(49)-1623-1632)

Басюк Наталія Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-5964-6098>

СУТНІСТЬ Й ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЦЕПТИВНО-ЕМПАТІЙНОГО КОМПОНЕНТУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті розглядаються питання значимості перцептивно-емпатійного компонента як складової емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи для організації ефективної та якісної педагогічної взаємодії, його зміст і характерологічні особливості. Авторкою обґрунтовано, що перцептивно-емпатійний компонент відіграє ключову роль у процесі розуміння емоцій інших людей. Доведено, що він відповідає за сприйняття емоційної інформації, яка надходить від оточуючих людей, її декодування і формування емоційних реакцій майбутнього педагога на емоції інших.

Перцептивно-емпатійний компонент емоційного інтелекту ґрунтується на психологічних механізмах перцепції та емпатії. Перцепція включає сприймання емоційних переживань за зовнішніми експресивними ознаками (мімікою, жестами, рухами, мовленням, загальною поведінкою), емоційне оцінювання іншої людини і створення психологічного образу-уявлення об'єкта спостереження, який впливає на подальше спілкування і взаємодію та допомагає педагогу вибудувати власні стратегії поведінки відносно нього. Звертається увага на особистісні фактори, які можуть ускладнювати сприймання емоцій іншої людини: емоційний стан спостерігача на момент сприймання, природні схильності, дезадаптивні емоційні схеми тощо. Важливими складовими емпатійного процесу є ідентифікація спостерігача зі спостережуваним на рівні емоцій та виникнення емпатії, яка може проявлятися у формі співпереживання, співчуття або ж емпатичних дій.

Встановлено, що перцептивно-емпатійний компонент емоційного інтелекту – це здатність, в якій переплітаються соціально-перцептивні, інтелектуальні та емпатійно-поведінкові процеси. Вона проявляється у спроможності майбутніх учителів початкової школи виявляти, сприймати, інтерпретувати емоції та емоційні стани інших людей, відчувати їхній душевний стан, проймаючись їхніми почуттями, швидко й адекватно реагувати на емоційні прояви оточуючих, співчувати й співпереживати їм, визначати мотиви їх дій і вчинків, адаптувати власну поведінку під емоції й почуття вихованців, проявляти

емпатичні педагогічні дії і, враховуючи емоційні стани учасників освітнього процесу, добирати ефективні методи взаємодії.

Ключові слова: перцептивно-емпатійний компонент, емоційний інтелект, майбутній учитель початкової школи, перцепція, емпатія, емоційні схеми.

Basiuk Nataliya Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary Education and Culture of Professional Language, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-5964-6098>

THE ESSENCE AND FEATURES OF THE PERCEPTIVE-EMPATHIC COMPONENT OF THE EMOTIONAL INTELLIGENCE OF A FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER

Abstract. The article considers the issues of the significance of the perceptual-empathic component as a component of the emotional intelligence of future elementary school teachers for organizing effective and high-quality pedagogical interaction, its content and characterological features. The author substantiates that the perceptual-empathic component plays a key role in the process of understanding other people's emotions. It has been proven that it is responsible for the perception of emotional information coming from people around it, its decoding, and the formation of the future teacher's emotional reactions to the emotions of others.

The perceptual-empathic component of emotional intelligence is based on the psychological mechanisms of perception and empathy. Perception includes the perception of emotional experiences based on external expressive signs (facial expressions, gestures, movements, speech, general behavior), emotional assessment of another person and creation of a psychological image of the object of observation, which influences further communication and interaction and helps the teacher build his own strategies of behavior towards him. Attention is drawn to personal factors that may complicate the perception of another person's emotions: the observer's emotional state at the time of perception, natural tendencies, maladaptive emotional patterns, etc. Important components of the empathic process are the observer's identification with the observed at the level of emotions and the emergence of empathy, which can manifest itself in the form of empathy, compassion, or empathic actions.

It has been established that the perceptual-empathic component of emotional intelligence is an ability in which social-perceptual, intellectual, and empathic-behavioral processes are intertwined. It is manifested in the ability of future primary school teachers to detect, perceive, interpret the emotions and emotional states of other people, to feel their state of mind, to be imbued with their feelings, quickly and adequately respond to the emotional manifestations of others, sympathize and empathize with them, determine the motives of their actions and deeds, adapt their own behavior to the emotions and feelings of their students, demonstrate empathetic

pedagogical actions and, taking into account the emotional states of participants in the educational process, select effective methods of interaction.

Keywords: perceptual-empathic component, emotional intelligence, future elementary school teacher, perception, empathy, emotional schemas.

Постановка проблеми. Для професійно-особистісного становлення майбутнього вчителя початкової школи важливо, щоб формування його професійної компетентності базувалось не лише на глибоких академічних знаннях, фахових вміннях і навичках, але й на розвитку його професійно значущих якостей та індивідуально-психологічних властивостей, що дозволить йому здійснювати професійні функції фахово й відповідально. Вагоме місце серед них посідає емоційний інтелект, що передбачає здатність розуміти власні емоції, спрямовувати їх у конструктивне русло, розпізнавати психоемоційні стани і мотиви поведінки інших учасників освітнього процесу (учнів, батьків, колег) та скеровувати їх на продуктивне вирішення професійних проблем, емпатійно й асертивно взаємодіяти в системі міжособистісних стосунків. Перераховані характеристики складають основу якісної соціально-педагогічної взаємодії та ефективності навчання й виховання молодших школярів. Учителю початкових класів виступає ключовою фігурою у формуванні особистості школяра, його системи цінностей, пізнавальної активності, самостійності, моральних якостей і рис характеру, соціально-емоційних компетенцій, створює емоційне тло для співтворчості з вихованцями і забезпечення їхнього емоційного благополуччя. Від емоційного інтелекту вчителя значною мірою залежать як успіхи в навчанні й вихованні, так і самооцінка, рівень домагань, психічне здоров'я учнів. Саме вчительський емоційний інтелект є інструментом для формування учнівського емоційного інтелекту, що актуально з погляду імплементації ідей Нової української школи. Це пояснюється тим, що через організацію освітнього процесу і безпосередню комунікацію з учнями педагог формує в них навички ідентифікації емоцій, емоційної саморегуляції, чутливості до емоцій оточуючих і соціальні навички.

Якість та ефективність педагогічної взаємодії суттєво залежить від розвитку в майбутніх учителів початкової школи емоційного інтелекту, в структурі якого значне місце займає перцептивно-емпатійний компонент, пов'язаний зі здатністю правильно сприймати й відслідковувати емоційні стани, почуття, наміри, мотиви, поведінку інших людей і готовністю надавати їм емпатичну підтримку й допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема емоційного інтелекту активно досліджується психолого-педагогічною наукою.

Концептуальні засади означеної проблеми розроблено зарубіжними і вітчизняними вченими (Р. Бар-Он, Т. Бредберрі, Дж. Грівз, Д. Гоулман, Є. Карпенко, Д. Карузо, Дж. Майєр, Е. Носенко, К. П. Петрідес, П. Селовей, Е. Фернхем, О. Чебикін та інші). Окремим аспектам становлення цього феномену

на етапі професійної підготовки майбутніх фахівців різних спеціальностей присвячені праці українських науковців, зокрема: майбутніх учителів музичного мистецтва (Л. Ракітянська; Гао Юань), студентів ІТ-спеціальностей (М. Стасюк), майбутніх психологів (М. Журавльова), майбутніх педагогів вищої школи на етапі магістерської підготовки (О. Верітова), майбутніх фахівців соціономічних професій (Ю. Бреус), майбутніх фахівців гуманітарного профілю (В. Зарицька) тощо. Роль соціальної перцепції у спілкуванні людей і, зокрема, в педагогічному процесі досліджували А. Бандура, О. Бодальов, П. Горностай, Дж. Кемпбелл, Я. Коломінський, І. Кон, К. Левін, С. Максименко, Б. Паригін, В. Ядов, Т. Яценко. Проблема емпатії як окреме психологічне явище висвітлювалась у наукових дослідженнях І. Беха, Ю. Гіппентрейтера, Ф. Олпорта, К. Роджерса, Е. Тітченера, В. Штерна. На зв'язок перцептивних процесів й емпатії з емоційним інтелектом вказували І. Бех, Т. Васишлина, Д. Гоулман, Л. Журавльова, Н. Коврига, Е. Носенко, М. Савчин та інші. Утім, як засвідчив аналіз наукової літератури, безпосереднє дослідження психологічних механізмів перцепції та емпатії як складових емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи не здійснювалося.

Мета статті – розкрити й охарактеризувати змістову сутність та особливості перцептивно-емпатійного компоненту як одного зі структурних складових емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Емоційний інтелект майбутнього педагога проявляється в процесі взаємодії і спілкування. Педагогічне спілкування як специфічна форма взаємодії педагога з учасниками освітнього процесу підпорядковується загальним психологічним закономірностям, відповідно до яких спілкування складається з трьох процесів: комунікації (обмін інформацією між партнерами по спілкуванню), інтеракції (обмін діями), соціальної перцепції (сприйняття і розуміння людьми один одного). Для розкриття змісту перцептивно-емпатійного компоненту емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи доцільно звернутися до понять «соціальна перцепція» та «емпатія».

Термін «соціальна перцепція» до наукового обігу ввів американський психолог Дж. Брунер у 1947 р. Він помітив, що існують загальні соціально-психологічні механізми та закономірності сприйняття. Для верифікації своєї гіпотези дослідник провів серію цікавих експериментів, за допомогою яких встановив, що сприйняття об'єкту детермінується прихованими соціальними чинниками (минулий досвід суб'єкта, цілі, наміри, рівень значущості ситуації), які можуть викривлювати сприйняття. Відтак, на думку вченого, соціальна перцепція є соціальною детермінацією перцептивних процесів. Послідовники Дж. Брунера, провівши ряд досліджень, з'ясували, що сприйняття соціальних об'єктів, незважаючи на їхню певну схожість, певною мірою відрізняється від сприйняття природних чи матеріальних об'єктів насамперед більшою активізацією інтелектуальних й емоційно-вольових процесів і спонуканням до дій. Це

дало змогу науковцям розглядати соціальну перцепцію як окремий феномен. На сьогодні під соціальною перцепцією розуміють сприйняття соціальних об'єктів, до яких відносяться інші люди, малі соціальні групи, великі соціальні спільноти.

Що стосується педагогічної взаємодії, науковці вживають термін «міжособистісна перцепція», що означає процес сприйняття, інтерпретації та оцінювання однією людиною іншої. Також у психології часто зустрічається вживання запропонованого О. Бодальовим терміносполучення «пізнання іншої людини», яке вказує на вихід «за межі строго перцептивного процесу і залучення процесів мислення, емоцій, мотивації необхідності подальшої взаємодії з людиною, з якою взаємодіємо» [5, с. 38]. А тому, як зазначає Н. Карпенко [3], дане поняття є ширшим й об'ємнішим порівняно з поняттям «сприйняття іншого», оскільки пропонує відомості не тільки про фізичні й поведінкові характеристики, але й про наміри, думки, здібності, установки іншої людини.

Міжособистісна перцепція здійснюється в такій послідовності:

- сприйняття зовнішніх характеристик іншої людини (її зовнішнього вигляду, поведінки, вербальних і невербальних проявів). Завдяки зовнішній експресії емоцій через міміку обличчя, губ, погляд, рухи, жести, тембр та інтонація голосу можна судити про емоційний стан людини. Розшифрування цих сигналів дає змогу адекватно реагувати на них;
- на основі оцінювання зовнішніх ознак співрозмовника робиться умовивід про його психологічні властивості, особистісні риси, підсвідомістю «домальовуються» бажані елементи до цілісного образу;
- на основі узагальнення отриманих знань здійснюється інтерпретація й прогнозування можливої поведінки і вчинків співрозмовника, тобто розуміння його як особистості.

Під час перцептивного процесу відбувається емоційне оцінювання іншого, формується певне емоційне ставлення до нього (в межах континууму «подобається – не подобається»), у свідомості формується цілісний психологічний образ-уявлення про спостережуваного, який визначає подальше спілкування і взаємодію і допомагає вибудувати власну стратегію поведінки відносно нього.

Дослідниця С. Дерев'янка, досліджуючи проблематику емоційного інтелекту, використовує вузький термін «перцепція емоцій», який розглядає як первинну ланку у процесі розуміння емоцій. Згідно її визначенню, зазначене поняття розуміється як «сприймання емоційних переживань або їх експресивних проявів» [2, с. 46].

Отже, перцепція закладає підґрунтя для розуміння емоцій іншої людини. Для майбутнього вчителя початкової школи вкрай важливо оволодіти перцептивними навичками, які передбачають уважність до вихованця і психологічну спостережливість, візуальне сканування його думок та внутрішніх емоційних переживань. Перцептивні навички допомагають педагогу відчувати навіть незначні зміни у внутрішньому стані учня, його психічному і фізичному

самопочутті, емоційне напруження, визначити психоемоційний стан школяра за його зовнішньою поведінкою і характер емоційних переживань, «прочитати», які справжні думки й емоції бентежать школяра. Молодші школярі, як правило, емоційно безпосередні, ще не вміють контролювати, приховувати й маскувати свої невербальні прояви. Їхня увага зосереджена на тому, що і як сказати, щоб бути почутим і зрозумілим. Тому емоційна експресія може розповісти педагогу значно більше, ніж слова. Окрім того, сприймання допомагає встановити психотип і темперамент співрозмовника, його особистісні властивості, установки, національну приналежність та професійну ідентичність.

Створенню об'єктивної картини допомагають додаткові знання про співрозмовника: його минулий життєвий та емоційний досвід, ціннісні орієнтації, контекст та обставини ситуації, що викликали емоцію, стан психічного і фізичного здоров'я, рівень вихованості, культурні впливи тощо. Знання вікових та індивідуальних особливостей уможливають адекватне сприйняття і розуміння емоцій учня і багато в чому визначають успіх педагогічної діяльності. Не варто забувати й про власний емоційний стан і природні схильності спостерігача, які можуть впливати на сприйняття емоцій інших людей. Так, зокрема, у піднесеному, радісному настрої навколишній світ здається яскравішим і привітнішим, ніж у пригніченому.

Окремої уваги заслуговують дезадаптивні, або, як їх називає провідний експерт когнітивно-поведінкової терапії Р. Ліхі, емоційні схеми – застарілі, негативні та жорсткі моделі мислення і поведінки, що об'єднують думки, емоції, тілесні відчуття і спогади, сформовані в дитинстві внаслідок незадоволення власних потреб та негативного досвіду, і проявляються в дорослому віці як дисфункціональні переконання, викликаючи повторювані психологічні проблеми й емоційні страждання. Ці негативні переконання формують світосприйняття людини, впливають на її самооцінку, стосунки з іншими людьми, заважають нормальному життю.

Американський психолог Дж. Янг визначив вісімнадцять дезадаптивних схем, які згрупував у п'ять сфер: 1) втрата зв'язку та знехтування; 2) обмежена автономія та здатність до самореалізації і досягнення успіхів; 3) порушення особистих кордонів; 4) спрямованість на інших; 5) надмірна пильність та емоційна інгібіція. Перераховані емоційні схеми сформувалися як результат незадоволення основних емоційних потреб у ранньому дитинстві, відсутності любові, турботи, безпеки, захищеності по відношенню до дитини. Якщо змалку емоційні потреби та емоції пригнічуються, знецінюються, дитина починає усвідомлювати, що вони не є значущими для неї. Водночас нагадаємо, що задоволення потреб пов'язано з самореалізацією, самоствердженням, самооцінкою, відчуттям задоволеності життям.

У дорослому житті емоційні схеми здатні активізуватись під впливом дії емоційного стимулу, внаслідок чого виникають шаблонні патологічні емоційні переживання й розлади соціального функціонування (токсичні соціальні

стосунки, несформовані соціальні навички, деструктивна поведінка). Саме кризь призму власних емоційних схем особистість сприймає та інтерпретує емоції оточуючих, що в подальшому призводить до викривленого розуміння інших людей і створює конфліктні ситуації. Р. Ліхі розробив покрокову систему подолання емоційних схем, в якій акцент робиться на усвідомленні та перегляді переконань пацієнтів і їхніх установок, що лежать в основі схем, опрацюванні емоцій і тілесних відчуттів, формуванні правильного емоційного реагування.

Ключовим елементом перцептивно-емпатійного компоненту емоційного інтелекту є ідентифікація, тобто неусвідомлене ототожнення себе з іншою людиною на рівні емоцій, встановлення емоційної прихильності до іншого. Ідентифікуватись із співрозмовником означає:

- 1) на основі емоційного зв'язку уподібнитись до нього і присвоїти собі його емоції, норми, цінності;
- 2) бачення свого співрозмовника продовженням себе, неусвідомлене перенесення на нього своїх якостей, бажань, думок, почуттів і навпаки, приписування собі його характеристик;
- 3) поставити себе на місце співрозмовника, тобто занурення у його простір, обставини, що дає змогу проникнути в його внутрішній світ, краще пізнати й відчувати його.

Ідентифікація є передумовою виникнення емпатії. Про її появу говорять тоді, коли з'являється прагнення емоційно відгукнутися на проблеми іншої людини. К. Роджерс, який розробив психотерапевтичні підходи до вивчення емпатії, зазначав, що психотерапевт завдяки емпатії може увійти в емоційний світ іншої людини, проникнути в нього так, ніби він і є тією людиною.

Перші дослідження проблеми емпатії пов'язують з ім'ям Е. Тітченера, який, опираючись на теорію «вчування» Т. Ліпса, у 1909 р. увів термін у психологію і розглядав його в контексті психологічної теорії впливу мистецтв. Емпатія, на його думку, є осягненням емоційного стану іншої людини. Однак одним із перших сформулював визначення емпатії засновник психоаналізу З. Фрейд. Він розумів її як здатність психоаналітика думками перенести себе на місце пацієнта, зрозуміти його стан, порівнюючи з власним станом [7].

Р. Павелків [4], аналізуючи становлення поняття «емпатія» в психологічній науці, виділяє три етапи. Перший етап пов'язаний з розглядом поняття як емоційного феномену: емпатія розумілась як емоційна реакція особистості на емоційні переживання суб'єкта. На другому етапі з'являються наукові теорії, в яких емпатія визначається як афективно-когнітивне явище, як емоційне віддзеркалення внутрішніх станів (думок, відчуттів, емоцій) іншої людини. Третій етап вивчення емпатії учений пов'язує з розвитком психотерапії, у контексті якої емпатія трактується як допомагаюча, альтруїстична поведінка індивіда у відповідь на емоційні переживання іншого.

Хронологія становлення розвитку поняття пояснює розмаїття визначень емпатії, якими нині оперує психологічна наука.

Так, емпатія розглядається як:

- психофізіологічна властивість, особливий вид пізнання людиною іншої людини через переживання в собі досвіду іншого і відгук на цей досвід (Т. Ріббо);

- рефлексивна емоційна реакція (В. Бехтерев, І. Павлов, І. Сеченов, В. Дерябін);

- процес входження в особистісний світ іншої людини і перебування в ньому, як у себе вдома (К. Роджерс);

- афективно-когнітивний процес (Т. Гаврилова, О. Бодальов, Р. Селіванов, Л. Стрелкова);

- когнітивний процес (В. Войтко, А. Сопіков, Р. Карамуратов);

- здатність відчувати зміни у внутрішньому стані іншої людини, природжене відчуття спільності з іншими, стан (К. Роджерс, Р. Мей);

- стійка інтегративна властивість, афективно-когнітивно-конативне утворення (Л. Журавльова, О. Орищенко та інші).

- як складник багатьох психічних явищ, таких як любов, альтруїзм, емоційний інтелект (Д. Гоулман, О. Лазурський, С. Рубінштейн).

У контексті вивчення проблеми емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи особливий науковий інтерес викликає модель емпатійного процесу, розроблена Л. Журавльовою. Модель включає три етапи, які відображають зародження емпатії від стадії ідентифікації до стадії емпатійної допомоги. Розкриємо коротко їх зміст.

Перший етап охоплює процеси сприймання емоцій оточуючих і емпатогенної ситуації (наслідування, емоційне зараження, ідентифікація) та співпереживання.

На другому етапі особистість привласнює емоції іншої людини, намагається зрозуміти її. Домінують процеси рефлексії, когнітивної децентрації та антиципації. На цьому етапі емпатія проявляється у формі співчуття – прагнення підтримати іншого, розділити з ним його переживання. Л. Журавльова наголошує, що на стадії співчуття емпатійний процес може або зупинитись, або ж перерости в наступний етап. На це впливають сила емоційних переживань і намірів, вольові якості, почуття відповідальності тощо.

Третій етап – етап внутрішнього сприяння. На цьому етапі суб'єкт переходить від намірів до емпатичних дій, прагне розділити душевний біль іншого й надає йому емпатичну підтримку й допомогу.

Отже, прояв емпатії у спілкуванні сигналізує про те, що педагог розуміє прихований зміст сказаного, проникає у внутрішній психічний стан вихованця.

Видатний український вчений-педагог В. Сухомлинський, хоча й не вживав терміну «емоційний інтелект», проте у своїх працях значну увагу приділяв інтелектуальній та емоційній сфері педагога. Емпатія як здатність відчувати душу іншої людини, розуміти її душевний стан розглядається ним як найважливіша професійно-особистісна якість педагога. В. Сухомлинський

вважав, що емпатія проявляється в тих емоційних ситуаціях, де «серцем відчуваєш найтонші рухи серця іншої людини і відповідаєш на них власними душевними рухами» [6]. Він радив педагогам формувати у собі емпатійність, виховувати доброту й людяність, бо без них неможливе встановлення гуманних взаємин у стосунках з дітьми. Як визначальну рису педагогічної професії розглядав емпатію учителя Ш. Амонашвілі. У своїх працях він називає емпатійність «теплом серця», «даром відчуження іншої людини» [1] і пов'язує з нею гуманне педагогічне мислення. На думку вченого, тільки педагог, який володіє цим даром, здатен розвинути емпатійність в учнів і створити освітнє середовище, пронизане гуманізмом, любов'ю і повагою до вихованців.

Висновки. Таким чином, перцептивно-емпатійний компонент емоційного інтелекту проявляється у здатності майбутніх учителів початкової школи виявляти, сприймати, інтерпретувати емоції та емоційні стани інших людей, відчувати їхній душевний стан, проймається їхніми почуттями, швидко й адекватно реагувати на емоційні прояви оточуючих, співчувати й співпереживати їм, визначати мотиви їх дій і вчинків, адаптувати власну поведінку під емоції й почуття вихованців, проявляти емпатичні педагогічні дії і, враховуючи емоційні стани учасників освітнього процесу, добирати ефективні методи взаємодії. Характеристика даного компоненту показала, що він фокусує в собі такі елементи: перцепцію, уважність і психологічну спостережливість, здатність декодувати невербальні сигнали, що є ключем до розуміння емоцій і почуттів спостережуваного, ідентифікацію себе з іншою людиною на емоційній основі, емпатію. Розвиток перцептивно-емпатійного компоненту відкриває нові можливості у розумінні емоцій, цим самим створюючи сприятливі умови для педагогічної взаємодії. Для розвитку окресленої складової емоційного інтелекту можна використовувати практики активного й емпатичного слухання, спостереження за мовою тіла, створення емоційно насиченого емпатійного освітнього середовища, в якому здобувачам освіти комфортно буде виражати власні емоції, що, в свою чергу, полегшить їхнє сприйняття.

Література:

1. Амонашвілі Ш. О. Школа життя. Посмішко моя, де ти? / пер. з рос. Хмельницький: Подільський культурно-просвітницький центр ім. М.К. Реріха, 2002. 170 с.
2. Дерев'янка С. П. Психологія емоційного інтелекту : навч.-метод. рекомендації. Чернівці : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2023. 80 с.
3. Карпенко Н. А. Механізми міжособистісного сприймання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна.* 2011. №2. С.15-28
4. Павелків Р. В. Феномен просоціальності як новий аспект психологічного аналізу. *Психологія : реальність і перспективи.* 2013. Вип. 2. С. 4–8.
5. Психологічне дослідження творчих перцептивних процесів на різних вікових рівнях: монографія / [В. О. Моляко, І. М. Біла, Н. А. Ваганова та ін.]; за ред. В. О. Моляко. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 210 с.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : В 5-ти т. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 2. 670 с.

7. Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. Петра Тарашчука. Харків : КСД, 2015. 480 с.

References:

1. Amonashvili, Sh. O. (2002). Shkola zhyttia. Posmishko moia, de ty? [School of life. My smile, where are you?]. Khmelnytskyi : Podilskyi kulturno-prosvitnytskyi tsentr im. M.K. Rerikha [in Ukrainian].
2. Derevianko, S. P. (2023). Psykholohiia emotsiinoho intelektu [Psychology of emotional intelligence]. Chernihiv : NUChK imeni T. H. Shevchenka [in Ukrainian].
3. Karpenko, N. A. (2011). Mekhanizmy mizhosobystisnoho sprymannia [Mechanisms of interpersonal perception]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia psykholohichna – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Psychological Series*, 2, 15–28 [in Ukrainian].
4. Pavelkiv, R. V. (2013). Fenomen prosotsialnosti yak novyi aspekt psykholohichnoho analizu [The phenomenon of prosociality as a new aspect of psychological analysis]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy – Psychology: reality and prospects, Issue 2*, 4–8 [in Ukrainian].
5. Moliako, V. O., Bila, I. M., Vahanova, N. A. ta in. (2010). Psykholohichne doslidzhennia tvorchykh pertseptyvnykh protsesiv na riznykh vikovykh rivniakh [Psychological research of creative perceptual processes at different age levels]. Kirovohrad : Imeks-LTD [in Ukrainian].
6. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Vybrani tvory [Selected works] (Vols. 1-5). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
7. Froid, Z. (2015). *Vstup do psykhoanalizu [Introduction to psychoanalysis]*. (Petro Tarashchuk, Trans). Kharkiv : KSD [in Ukrainian].